

Feltskjema Registrering av kulturminner i Hof kommune	Objekt nr.: HOF-16-125
--	-------------------------------

Kulturminnetype:	Mølle			
Navn	Sundbyfoss mølle			
Fylke:	Vestfold	Fylkesnr. :		
Kommune:	Hof	Kommunenr.:	0714	
Sted:	Sundbyfoss			
Stedsbenevnelse:	Navn	Gnr.	Bnr.	Festnr.
	Daleløkka	60	1	
Kartfesting:	Øst	Nord	Koordinatsystem:	
	0563624	6598210	WGS84 - UTM 32V	

Kort beskrivelse av kulturminnet:	Mølle
Beskrivelse av tilstand:	Bygningen er intakt, men alt utstyret er fjernet
Fotografier A :	HOF-16-125-A kart
Fotografier B :	HOF-16-125-B Sundbyfoss mølle ca. 1975.
Fotografier C :	HOF-16-125-C Mølla sett fra Kølabbånn ca. 1975.
Fotografier D :	HOF-16-125-D Widerø flyfoto av Sundbyfoss mølle 1965.
Fotografier E :	HOF-16-125-E Maleri fra Sundbyfossen av Harald Eriksen. Mølla helt t.v.
Fotografier F :	HOF-16-125-F Tegnet kart over Sundbyfossen fra 1898. Mølla het tidligere Busebakken.
Fotografier G :	HOF-16-125-G Tekst fra Hof-Minne 2000 side 24.
Fotografier H :	HOF-16-125-H Tekst fra Hof-Minne 2000 side 25.
Fotografier I :	HOF-16-125-I Tekst fra Hof-Minne 2004 side 2.
Fotografier J :	HOF-16-125-J Tekst fra Hof-Minne 2004 side 3.
Fotografier K :	HOF-16-125-K Tekst fra Hof-Minne 2004 side 4
Fotografier L :	HOF-16-125-L Bildet viser Sundbyfossen sett fra Nøtnesåsen.
Fotografier M :	HOF-16-125-M Muren mot øst. De 3 nederste radene i muren er av gråstein, resten av muren er granitt. Gjenbruk av stein, eller er den siste mølla bygd på gammel mur? Foto: Arnfinn Svendsen aug. 2012.
Fotografier N :	HOF-16-125-N Mer av muren mot øst. Granitten er mer nøyaktig tilhugget enn gråsteinen. Foto: Arnfinn Svendsen aug. 2012.

Fotografier O:	HOF-16-125-O Muren mot nord. Solid granittmur med teglsten i mellom. Helt nederst var turbinen med åpning for avløpsvannet. Foto: Arnfinn Svendsen aug. 2012.
Fotografier P:	HOF-16-125-P Mølla sett fra Kølabbånn i dag. Foto: Else Makloufi sept. 2012.
Fotografi Q	HOF-16.125-Q Mølla fra 2013

Dato:	2012-08-02
Registrator	Arnfinn Svendsen

Kildedel	Objekt nr.: HOF-16-125	
Historiske opplysninger:	Fakta:	
	Tekster fra Hof-Minne 2000 er tatt inn som Fotografi Hof-16-125-G og H, Hof-Minne 2004 er tatt inn som Fotografi 16-125-I, J og K. De tekstene beskriver objektet bra. Fra "Saghøll'n" ned for Bruløkka sag, var det 2 løp i elva, med omtrent like mye vann i hvert løp ved normal vannføring. I tillegg var det en innretning av treverk som ble kalt "Streka", som kunne regulere mer vann til det ene løpet. I det vestre løpet hadde mølla inntaksdam til turbin. Det østre løpet ble brukt av sag på Daleløkka og stamperi på Haugløkka. Da den nye demningen i Sundbyfossen sto ferdig i 1933, ble alt vannet ledet i rør til mølla. Jfr. kulturminne Hof- 16-123/124/126/127. (Kilder: Hans Svendsen, Hof bygdebok s 705.)	
	Fortellinger, tro og tradisjon:	
Datering:	1905	
Eldre fotografier/kart:		
Dato:	2012-08-02	
Informator:	Hans Svendsen	
Digitalisert av/dato:	Arnfinn Svendsen	2012-08-02

Fotografier:	Objekt nr.: HOF-16-125
---------------------	-------------------------------

Fotografier - A :

Fotografier - B :

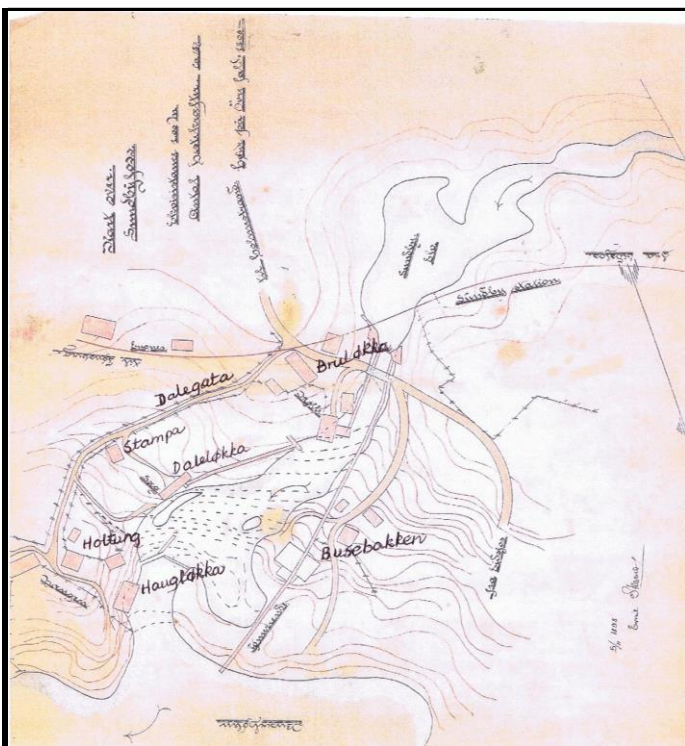
Fotografier - C :

Fotografier - D :

Fotografier - E :

Fotografier - F :

Årsskrift for Hof Historielag

Mølla ble bygd for turbindrift i 1905 (2 stk). Før 1905 var det trolig vasshjul som drev møllene/kvernene. I 1905 var demningen plassert nærmere mølla enn i dag, men i 1933 ble inntaket flyttet opp til dagens demning med en fallhøyde på 12 meter. Turbinroret er borte, men fundamentene er fortsatt tydelige å se ovenfor mølla. Selve turbinen er i kjelleren på mølla og er fra 1942. Den ble bygd av Sørum verksted. Hans Svendsen forteller at da turbinen skulle monteres, viste det seg at den gikk feil vei. Turbin overføring i mølla. Med visse modifikasjoner ble den allikevel nyttbar, men helt god ble den aldri.

Om høsten kom gårdbrukerne med rått korn til mølla og fikk det tørket. Tørket korn ble kjørt hjem og seinere på året tatt igjen og malt til mjøl. Kornet ble tørket på en vedfyrt tørke som står i kjellerrommet på oversiden av mølla. Veden var bakken fra saga som stod på andre siden av elva der bilbrua går i dag. Den vedfyrt tørke er fjernet, og en kan i dag bare se ringen i golvet. I tørkerommet kan en se en koksdyrt (sinders) tørke fra 50-tallet. Dette rommet var mettet av damp, så fyrboten hadde nærmest tropiske forhold! I fyrrommet finnes også en "nyere" oljefyrt tørke, men denne har vært lite brukt. Produksjonen var 8-900 tonn korn/år. Det ble malt både matmjøl og förmjøl. Det siste var det viktigste. Matkornproduksjonen opphørte på 50-tallet da mjølet ble billigere å kjøpe i butikken. Den siste tida ble det derfor hovedsakelig malt förmjøl, men på 50 og 60 tallet ble antall husdyr kraftig redusert i Hof, og med det møllas næringsgrunnlag. Mølla ble drevet av to faste møllere og litt innleid hjelp til såkorn- og frørensing.

Hele bygningen er isolert og det var nok en kjølig arbeidsplass når gradestokken viste 30 minus og det var froststryken fra elva. Hans Svendsen drev som møller fra 1935 til 1962.

Det var ingen ulykker på mølla i denne perioden, men to branntilfeller. En brannsjef i Hvitvingfoss sa engang til Svendsen at sagbruk og møller brenner hvert 35. år! I årene etter 1962 ble mølla noe modernisert, men produksjonen var avtagende inntil møllevirksomheten ble innstilt i 1979. Mange eldre i Hof husker spesielt at Hans Svendsen bidro til at hofsokningene slapp å sulte under 2. verdenskrig. Tyskerne ga gårdbrukerne rasjoner på hvor mye korn de fikk male. Men Hans Svendsen sørget for at de fikk levere dobbelt så mye korn uten at tyskerne oppdaget hva som foregikk!

Bildet viser pensjonert møller Hans Svendsen f. 1920.

Inni møllebygningen finnes en del av produksjonsutstyret, og mølla står der som et minne om at Sundbyfossen har drevet møller/kverner i mer enn 250 år.

Kilder: Hof bygdebok. S.M. Unneberg 1964
Tekst: Rune Nordeide
Muntl. medd. Hans Svendsen
Muntl. medd. Anders Hasle

Fotografier - H :

Årsskrift for Hof Historielag

Sundbyfossen

Sundbyfossen har vært utnyttet til å drive sagbruk og møller (kverner) i hvert fall siden 1723. Dagens mølle ble oppført i 1905 etter at den gamle fra 1901 brant. Eksisterende bebyggelse i fossen er Sundbyfoss Mølle og Høltungen Skaffefabrikk, men begge virksomhetene er opphørt og vannet i Sundbyfossen blir ikke lenger utnyttet.

Rett under bilbrua (sørsiden) lå det fram til 2. verdenskrig et sagbruk. Ovenfor Høltung skaffefabrikk lå det en stampemølle som laget vadmestoff (ullstoff som ble brukt i arbeidsklær tidligere). I 1905 etablerte Høltung Skaffefabrikk seg der og produserte bl.a. slegge- og økseskaft. Dagens fabrikkbygning er fra begynnelsen av 70-tallet, etter at den forrige brant ned. Noe virksomhet pågikk helt fram til 1995 da Anders Hasle avsluttet produksjonen.

For å fløte tømmeret forbi Sundbyfossen ble det bygd en tømmerrenne av tre. Renne er borte, men det er fortsatt mulig å se spor etter den i terrenget. På 30-tallet ble mange av myrene i nedfalls-området til Vassvassdraget grovbet for å produsere skog.

I følge tidligere møller Hans Svendsen resulterte dette i at vannføringen i Sundbyelva ble merkbart mindre stabil.

Det er ingen ordentlige fosser uten tusser og troll, og Sundbyfossen er intet unntak!

Her bodde *Haugtussen* og han var ute rett som det var og danset i nærområdet. Men han gikk aldri lenger enn stallen på gården søndre Sundby.

Mer om Sundbyfossen Mølle

Sundbyfossen mølle var en bydemølle for Hof. Her fikk gårdbrukerne leimalt både matkorn og fôrskorn og renset såkorn/såfros. Som nevnt er mølla fra 1905 og da ble *Hans Svendsen* ansatt som møller. Sønnen Sigurd gikk i fars fotspor, og det gjorde likegodt nålevende Hans Svendsen også. Dermed har Svendsen vært møllere på Sundbyfoss Mølle i tre generasjoner! Mølla har hatt vært eid av 3 forskjellige gårdsbruk i Hof, men er i dag eid av Søndre Sundby (i dag Halvor Sundby) og Mellom Sundby Ole Johan Sundby). Nevnte sagbruk som lå under dagens bilbeivru var også eid av eierne av Sundbyfossen Mølle.

Sundbyfoss mølle rett etter 2. verdenskrig.

24

Fotografier - G :

Kvern- og sagbruk

SUNDBYFOSSEN

Vi kan gå ut fra at Sundbyfossen meget tidlig ble bygd ut til å drive et eller flere kvernbruk. Vannsaga ble innført i Norge først i 1500-årene, og da kom nok virksomheten ved fossen snart til også å omfatte sagbruk.

Det har vært mange kvern- og sagbruk i Sundbyfossen, som mange steder ellers i bygda. Den første som er nevnt i offentlige papirer er Sundby flomsag i 1612 og Sundby kvern i 1621. I kopskattelistene på 1600-tallet er det oppført hvilke personer som hadde boliger ved Sundbyfossen og hva de skattet av. F.eks. skattet Kristoffer sagmester i 1657 av en ku og en gris, mens Ole sagmester skattet av 3 kuer, 1 kvige og 4 sauer. Laurits skomaker hadde 4 sauer og 1 gris. Det ble også fort lister over hvor mange bord som ble skåret, og for dette måtte man betale bordskatt. F.eks. så ble det på den sag som oppsitteren Tollef brukte i 1661-63 skåret 1900 bord. For dette kvantum betalte han 9 1/2 rdl. i bordskatt og 3 ort og 20 sk. i sagmesterskatt. En annen sag ble kalt By sag. Den ble brukt av sognepresten, Lauritz Carlsson. For 1800 bord betalte han 9 rdl. i bordskatt og 3 ort og 15 sk. i sagmesterskatt.

Etter hvert skiller det seg ut i alt fire sagbruk i Sundbyfossen, til dels kombinert med kvernbruk. Et bruk, *Bussebakken*, fulgte Søndre Sundby helt opp mot ny tid. De andre brukene het *Brua* (By), *Dalen* og *Haugen*. Virksomheten ved brukene ble sterkt preget av de skiftende konjunkturer. Dette avspeiler seg også i de hyppige eierskifter. Handelsmenn i Holmestrand og Drammen interesserte seg for fossefallene i Hof, men utbyttet ble neppe særlig stort. Bygninger og innretninger hadde lett for å forfalle, og transporten til Holmestrand var lang og besværlig. Men i skogen og på brukene ble det arbeid for mange. En del av dem som hadde sitt arbeid ved fossen bosatte seg på sørsiden av elva, på Lørdals grunn.

Bussebakken lå der som dagens mølle ligger og kaltes i 1777 første Sundby sag. Den hadde rett til å skjære 1200 bord årlig. Bruket eides vekselvis av Søndre Sundby og av andre. Eierne av Søndre Sundby leide etter hvert bort bruket med løkke. I 1824 fikk Kristoffer Jakobsen Brua slik kontrakt for 6 år. I årlig avgift skulle han levere 10 tønner godt havremel, arbeide 7 dager i slåten og skjære 6 mål åker, dessuten yte fri maling for gårdens behov. I 1827 lånte Kristoffer 110 spd. av gårdens nye eier, Frantz Holst, som fikk pant i Kristoffers løse, deriblant et stueur, en ku og en gris.

I matrikkelen av 1819 oppføres *Bussebakken* som egen eiendom. I 1894 brant mølla, men ble bygd opp igjen i 1901. Den brant på nytt i 1904, og ny mølle ble bygd opp igjen året etter. I 1939 ble *Bussebakken* mølle og *Bussebakken* sag, som hadde hvert sitt bruksnr., sammenføyd med *Dalelokka*. Vi viser forøvrig til en fyldig artikkel om Sundbyfossen og Sundbyfoss Mølle i Hof Minne 2000. Som en kuriositet kan nevnes at det ble produsert strøm i mølla i en periode fram til det ble offentlig strømtilførsel. Mølla og Sør-Sundby var således de første som hadde strøm i bygda. Strømmen ble brukt til lys, men hver kveld ble turbinen stanset og strømmen dermed slått av. De på Sør-Sundby ringte ned til mølla når de skulle legge seg, slik at mølleren kunne slå av strømmen. Var de sent oppe en kveld, ble det også sent før mølleren kom seg i seng!

Brulokka (By/Brua) lå øverst i fossen, på sørsiden, rett under dagens bilbrua. I 1684 omfattet bruket sag, kvern, et stuehus og en løkke. I 1722 er det opplyst at eieren av bruket, møller Gunder Mikkelsen, og eieren av *Dalen* bruk som lå litt lenger ned, møller Mathias Dalen, undertiden skulle holde noe øl og brennevin til fars til de reisende på veien til Sandsvør om vinteren. I 1743 hadde møllerne tillatelse til å brygge, brenne og holde krohus. Som for gjestgiveriene var det bare tillatt å selge øl og brennevin til de reisende, ikke til bygdefolket. Men denne rett ble nok stadig mis-

Fotografier - I :

brukt, og brukerne fikk flere ganger bot for ulovlig brennevinssalg.

I 1723 gis disse opplysninger: «Brue kvernbruk i Sundbyfossen beliggende består av et par kverner, hvorpå males for almuen høst og vår og om sommeren når flommen er stor. Damstokken er festet på gården Sundbys grunn med den ene ende, og med den annen på gården Kårbys grunn». I 1803 besto bruket kun av en kvern, i 1819 av både sag og kvern.

På reise mellom Sandsvær og Holmestrand var Sundbyfoss lenge et hvilested. Lærer T. O. Gran forteller i Sandsværs Saga (s. 307) følgende om en hvil på Sundbyfoss i 1828: Wessel Larsen Moen i Sandsvær skulle gifte seg 17. juli 1828. «Da han et par dage før kom fra Holmestrand med sit indkjøb til bryllupet, fik han kjøre hjemover med Jakob W. Waal, som da bodde på Bakke. Mens de hvilte i Sundbyfossen i Hov-sogn, ble Wessel sendt ut for at se til hesten, men kom forskrækket ind og fortalte at hans «pjankesæk» med brændevin, vørtekake, sukker og kaffe var bortstjaalet fra lasset. «Bry dig ikke om det», sa Jakob, «sækken kommer nok igjen til vi ska reise; sker ikke det, saa skal det bli lyst i Sømbyfossen inat; da ska det

itte være en eneste bordstabel tebars her imorra.» Konen på hvilestedet, som paahørte samtalen fra ovnskroken, gik litt efter ut, og da hun vel var kommet ind, sa Jakob Waal til Wessel at han skulde gaa ut og se efter om ikke sækken laa paa lasset. Wessel kom glædestraalende ind og meldte at sækken var kommet tilbake. Og mere glad end Wessel Moen hin lyse julinat 1828 kjørte over Mosaasen, har ingen «glad» sandsværing paa den tid tilbakelagt veien fra Stranna paa sin tomme plankevogn. - Saaledes ble *Historien om hvorledes Wessel Moen fik tilbake sin stjaalne bryllupskost* fortalt mig i min barndom.»

I 1877 besto Bruløkka av møllebruk, tørkehus, våningshus, stall, sag og en slipprenne. Møllebruket ble nedlagt omlag 1900, men det lå sagbruk her frem til 2. verdenskrig. I 1939 ble Bruløkka, som besto av 4 bruksnr., sammenføyd med Daleløkka.

Et gammelt sagn forteller at Haugtussen holdt til i Brusaga, på den nordre side av elva. Han danset ofte der og tok turer nordover, men aldri lenger enn til stallen på Søndre Sundby. Der snudde han og gikk tilbake. Mange eldre mente å ha sett ham både danse på saga og spasere ute i det fri.

Fotografier - J :

Daleløkka (Dalen) lå nedenfor Bruløkka, litt ovenfor dagens mølle, men på motsatt side av elva. I 1723 opplyses: «Dahle kvernbruk i Sundbyfossen består av et par kverner, hvorpå males for almuen vår og høst og om sommeren når flommen er stor. Noe bedre vannfall enn for Bru kvernbruk, men har ikunn halvt vann med Sundbybruket.» I 1803: «Et ganske ubetydelig møllebruk, da det mangler vann.» I 1819: «På løkken fødes knapt en ku. Ikke sålånd. Vannfallet er mindre enn for Bruløkka. Bekvem beliggenhet. I fossen står en sag og en kvern.» Også dette bruket hadde opp igjennom tidene mange forskjellige eiere og i perioder samme eier som Bruløkka. Her ble det også drevet stampermølle i noen år av familien Holtung. Der leverte folk ullstoff, som ble stampet og lagd til vadmestoff. Stampemølla ble nedlagt omlag 1900. Som tidligere nevnt ble både Bussebakken og Bruløkka slått sammen med Daleløkka under gårdsnr. 60 i 1939, tilhørende interessentskapet Sundbyfoss Mølle. Sundbyfoss Mølle tilhører i dag Halvor Sundby og Jon Ole Sundby. Tidligere het forresten veien fra riksveien og ned til Haugløkka «Dalgata» (nå Sletteveien).

Haugløkka (Haugen) lå ved det nederste fossefallet i elva, og ble senere til Holtung Skaftefabrikk. Bruket har hatt mange eiere og har tilhørt bl.a. både Søndre Sundby og Nøtnes gård. Også her hadde brukeren rett til utskjenkning av øl og brennevin, men denne virksomhet ga liten inntekt. I 1734 besto bruket av sag, kvern med nye hus og et par kverner, tilhørende husmannsplass med en liten løkke, beliggende på den søndre side av fossen. I 1764 fikk eierne, Lars Jansen Backer og Jens Christensen Holst fra Holmestrand, kongelig bevilling til å skjære 2000 bord årlig til utførsel. I 1874 kjøpte Martin Andersen Holtung bruket. Han eide i en periode også både Daleløkka og en del av Bruløkka. Holtung satte også i gang med sagbruk og mølle i fossen. Da stampemølla i Daleløkka ble nedlagt omlag 1900, startet han i stedet Holtung Skaftefabrikk på Haugløkka i 1905. Etter Martin Holtungs død ble denne drevet av svingersønnen Hans J. Wallumrød, og deretter av dennes tre sønner Martin, Ingolf og Magnus. Virksomheten ble avviklet gradvis og opphørte helt i 1995. Den siste driveren var Anders Hasle.

Kilde: Hof Bygdebok
Hans Svendsen

Else Makloufi

Fotografier - K :

Fotografier - L :

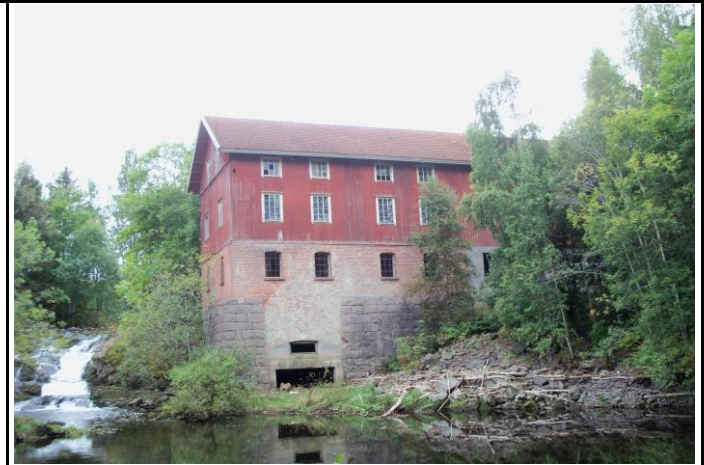
Fotografier - M :

Fotografier - N :

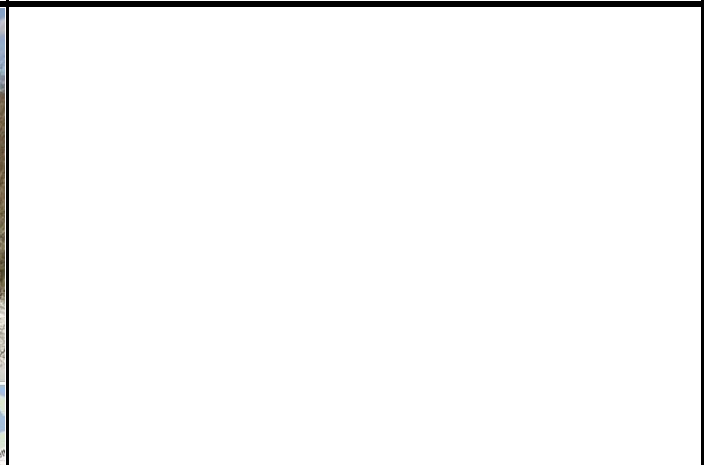
Fotografier - O :

Fotografier - P :

Fotografier - Q :

Fotografier - R :

Kvalitetssikring	
Kvalitetssikret dato:	2012-12-20
Kvalitetssikret av:	Knut Svebakk-Johansen
Status:	Ok
Kategori (12K-kart)	

MIS. nr. (=kulturminnetype)	57. Annen teknisk/industrielt kulturminne
Sefraknr./ Riksantikavrens "Lokid":	
Supplerende opplysninger:	